

НАОЧНІСТЬ У КУРСІ «ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА»

Стаття містить рисунки, таблиці і схеми, а також рекомендації до використання їх на практичних заняттях з курсу «Вступ до мовознавства».

Ключові слова: загальне мовознавство, вступ до мовознавства, наочність у мовознавчих курсах, звукові зміни, морфема.

Дорошенко С.І. Наглядность в курсе «Введение в языкознание». *Статья содержит рисунки, таблицы и схемы, а также рекомендации по их использованию на практических занятиях по курсу «Введение в языкознание».*

Ключевые слова: общее языкознание, введение в языкознание, наглядность в лингвистических курсах, звуковые изменения, морфемы.

Doroshenko S.I. Visibility in the course “Introduction to Linguistics”.

The article contains drawings, tables and diagrams, as well as recommendations for their application in practical classes on “Introduction to Linguistics”.

Key words: General Linguistics, Introduction to Linguistics, visual aids in language courses, sound alterations, morphemes.

У викладанні курсу «Вступ до мовознавства» традиційно відводилось належне місце поєднанню слова і наочності. Свідченням цього – підручники і посібники з цього навчального предмета. Здебільшого рисунки і схеми розміщені в розділі «Фонетика». Тим часом досвід навчання першокурсників доводить потребу в розширенні набору наочності з усіх розділів курсу, у тому числі й розділів з наявними рисунками і схемами. У цій статті представлено кілька зразків використаної наочності.

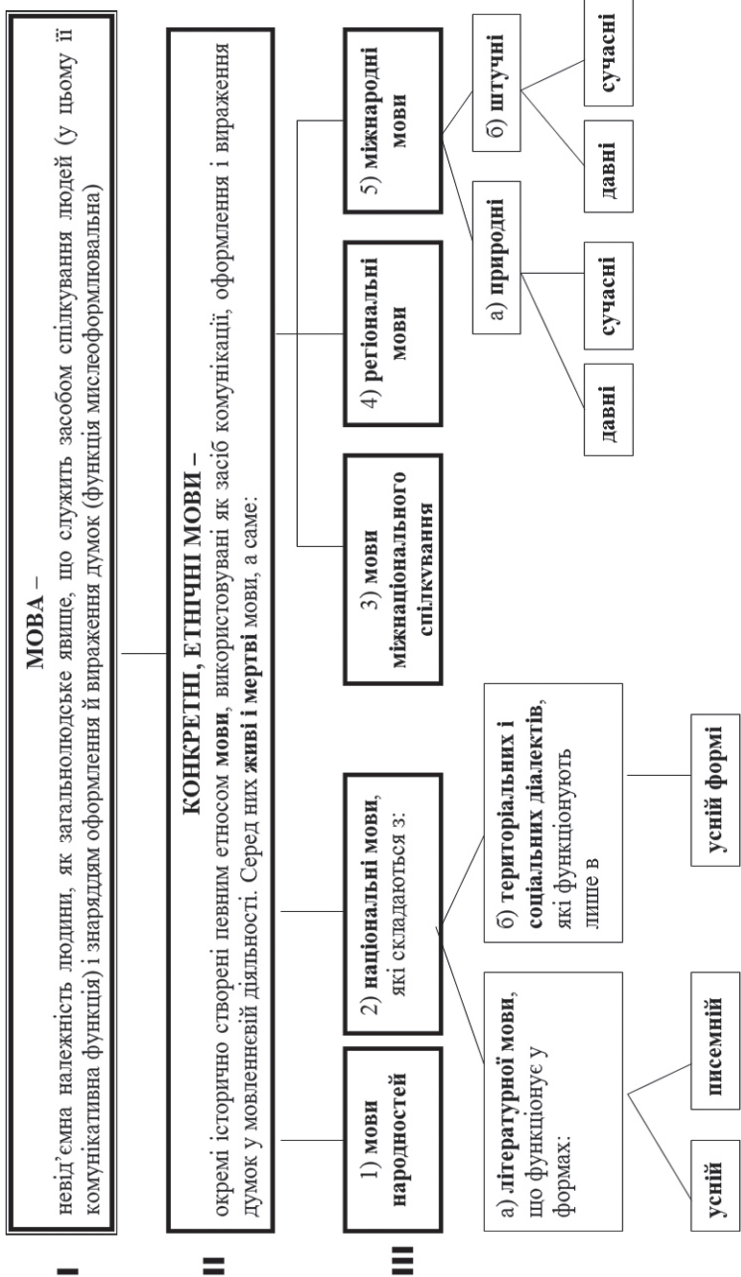
Зміст терміна «мова» як загальнолюдського явища, тобто як певного кла-су знакових систем, і конкретних, етнічних мов як численних реалізацій су-спільних властивостей мови взагалі, розкриває схема 1. До неї додається по-яснювальна таблиця 1, яка містить дефініції репрезентованих у схемі понять. Методично доцільно роздавати їх першокурсникам разом із завданнями до на-ступного практичного заняття, присвяченого темі «Мова як суспільне явище».

Досвід доводить, що уявлення про сім'ї мов, про генеалогічну класифікацію індоєвропейських мов студенти мають одержати на початку слухання курсу. Це допоможе їм в освоєнні подальшого програмного матеріалу. Корисними, як доводить практика навчання першокурсників, виявляються: рисунки генеалогічного дерева індоєвропейських мов і генеалогічного дерева слов'янських мов (рис. 1 і рис. 2)¹.

¹ За зразком рисунків, уміщених в «Энциклопедическом словаре юного филолога» (М.: Педагогика, 1984), до яких внесені зміни і доповнення.

Схема 1

Термін *мова* в значенні (I) суспільного явища і в значенні (II, III) конкретних, етнічних мов

Пояснення до таблиці «Термін *мова* в значенні (I) суспільного явища і в значенні (II, III) конкретних, етнічних мов»

<p>Ієрархія (розташування від вищого до нижчого) одиниць, позначуваних терміном «мова»</p>	<p>Тлумачення названих понять</p>
<p>I. МОВА</p>	<p><i>Мова</i> – суспільне явище, завдяки якому досягається порозуміння між людьми. <i>Мова</i> – матеріальна, бо виявлена в звуках, і ідеальна, оскільки завдяки словам і реченням формує й передає думки. <i>Мова</i> – це одна із знакових систем.</p>
<p>II. КОНКРЕТНІ, ЕТНІЧНІ МОВИ: ЖИВІ І МЕРТВІ</p>	<p>Мова як загальнолюдське явище знаходить свій вияв в окремих мовах (їх нараховують від 3 до 5 тисяч), якими користувалися чи користуються певні народи. Це живі або мертві мови. <i>Живими</i> визнаються ті мови, які: мають носія у вигляді народності, нації; вживаються в різних сферах людської діяльності; розвиваються разом зі змінами в житті суспільства. <i>Мертві</i> – ті, що дійшли до нас у вигляді писемних пам'яток, але які не відповідають усій сукупності ознак, притаманних живим мовам, оскільки не мають носія, тому не розвиваються, проте можуть використовуватися в окремих сферах (латинська, старослов'янська мови).</p>
<p>III. МОВИ НАРОДНОСТЕЙ, НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ</p>	<p>Окремі мови функціонують як загальнонародні, зрозумілі етносу, який користувався чи користується нею. Загальнонародний характер мають: мови народностей (<i>народність – утворена союзом племен суспільна єдність, яка передує нації</i>), що формувалися на основі діалектів племінних союзів. Мова союзу племен перетворювалася на мову народності; національні мови, тобто мови націй (<i>нація – історична форма спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією, внутрішніми економічними зв'язками, рисами культури, характеру</i>); їх виникнення припадає на період розвитку капіталізму. Національними є українська, російська, німецька, англійська, французька, італійська та інші сучасні мови.</p>
<p>НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ: ЛІТЕРАТУРНА МОВА І ТЕРИТОРІАЛЬНІ І СОЦІАЛЬНІ ДІАЛЕКТИ</p>	<p>Національні мови складаються з: а) <i>літературної мови</i> (унормованої в усному і писемному виявах), що функціонує в різних сферах людської діяльності: в офіційному вжитку, в науці, художній літературі, публіцистиці; загальноприйнятні норми літературної мови відбиті в підручниках, посібниках, різних типах словників, у правилах орфографії й пунктуації, наприклад, в «Українському правописі»;</p>

	<p>б) <i>діалектів</i> (територіальних і соціальних), що становлять собою відгалуження від загальнонародної мови і характеризуються уживаністю слів, їх форм, будов речень, засвідчуваних в мовленні мешканців певної території чи соціальної групи людей.</p> <p><i>Територіальні діалекти</i> мають свою фонетичну, лексичну і граматичну системи; <i>соціальні діалекти</i> ґрунтуються на фонетичній і граматичній системі певної національної мови; своєрідним є лише набір слів і висловів.</p>
<p>УСНА І ПИСЕМНА ФОРМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ. УСНА ФОРМА ДІАЛЕКТІВ. УСНА ФОРМА МОВ НАРОДНОСТЕЙ І ВИКОРИСТАННЯ ОДНІЄЇ З МЕРТВИХ МОВ У ФУНКЦІЇ ПИСЕМНОЇ</p>	<p><i>Літературна мова</i> виявляється в <i>усній і писемній формах</i>; будучи унормованою на всіх мовних рівнях (у фонетиці, лексичці, граматиці), як зразкова, єдино правильна, заснована на усталених правилах уживання слів, їх форм, будови конструкцій, написання і вимови, вона рекомендована для вивчення в школах, використанні в офіційному спілкуванні, видавничих установах, радіо, кіно, телебаченні, вищих навчальних закладах.</p> <p><i>Територіальні й соціальні діалекти</i> існують лише в <i>усному</i> вияві. <i>Мови народностей</i> функціонують в усній формі; народність може використовувати як писемну якусь мертву мову. Наприклад, латинська була поширена в країнах середньовічної Західної Європи, старослов'янська – Східної Європи.</p>
<p>МОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ, РЕГІОНАЛЬНІ МОВИ МІЖНАРОДНІ МОВИ</p>	<p>У багатонаціональних країнах або багатонаціональних регіонах країни одна з мов може набути статусу (<i>усталеного положення</i>): <i>мови міжнаціонального спілкування</i> в межах усієї багатомовної країни (у Росії, наприклад, російська мова); <i>регіональні мови</i> на великій території поширення різних мов (напр., у Дагестані, автономній республіці Російської Федерації, –аварська мова).</p> <p><i>міжнародні мови</i>, які передбачені як засіб спілкування народів різних держав. Цю роль виконують:</p> <p>а) <i>природні міжнародні мови</i>: давні – старогрецька – в античній Європі; сучасні: англійська, арабська, іспанська, китайська, російська, французька – «робочі» мови ООН;</p> <p>б) <i>штучні міжнародні мови</i> – не природні, а штучно створені людьми. В античну епоху штучна мова була розроблена Александром.</p> <p>У XIX-XX ст. були створені проекти штучних мов: волапюк, есперанто, ідо, інтерлінгва й ін. На сьогодні найавторитетнішою є мова есперанто, визнана не лише в Європі, Америці, а й у Китаї, Японії, Кореї, В'єтнамі.</p>

Переконавання в тому, що наочність позитивно впливає на засвоєння навчального матеріалу, послужило поштовхом до створення нових зразків наочності і в розділі «Фонетика». Одним з них є «Типологія звукових змін» (схема 2). Схема узагальнює знайомство зі складною (за словами студентів)

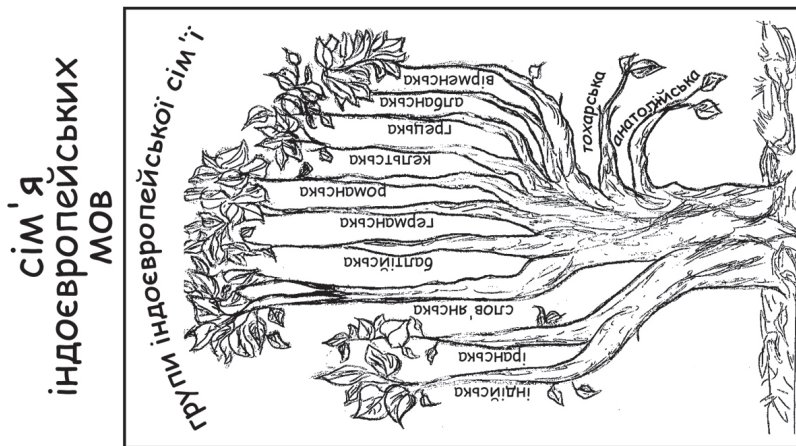

Рис. 1. Генеалогічне дерево індоєвропейських мов

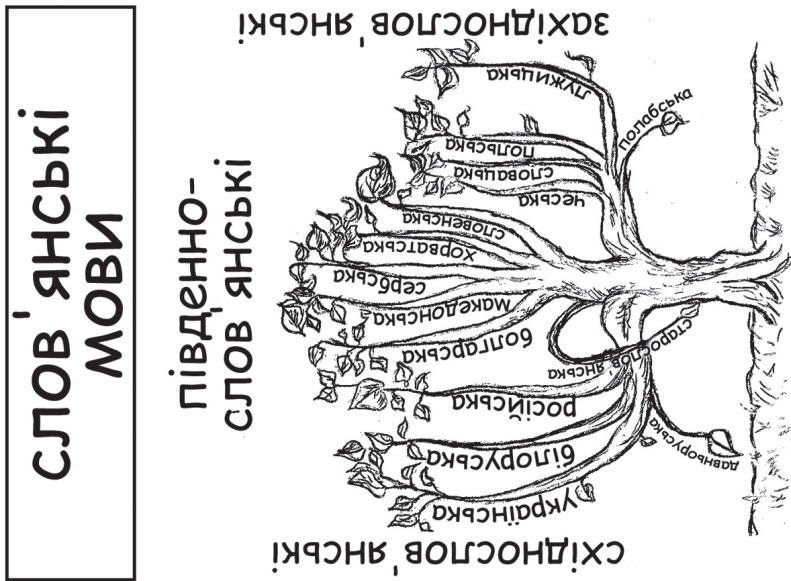
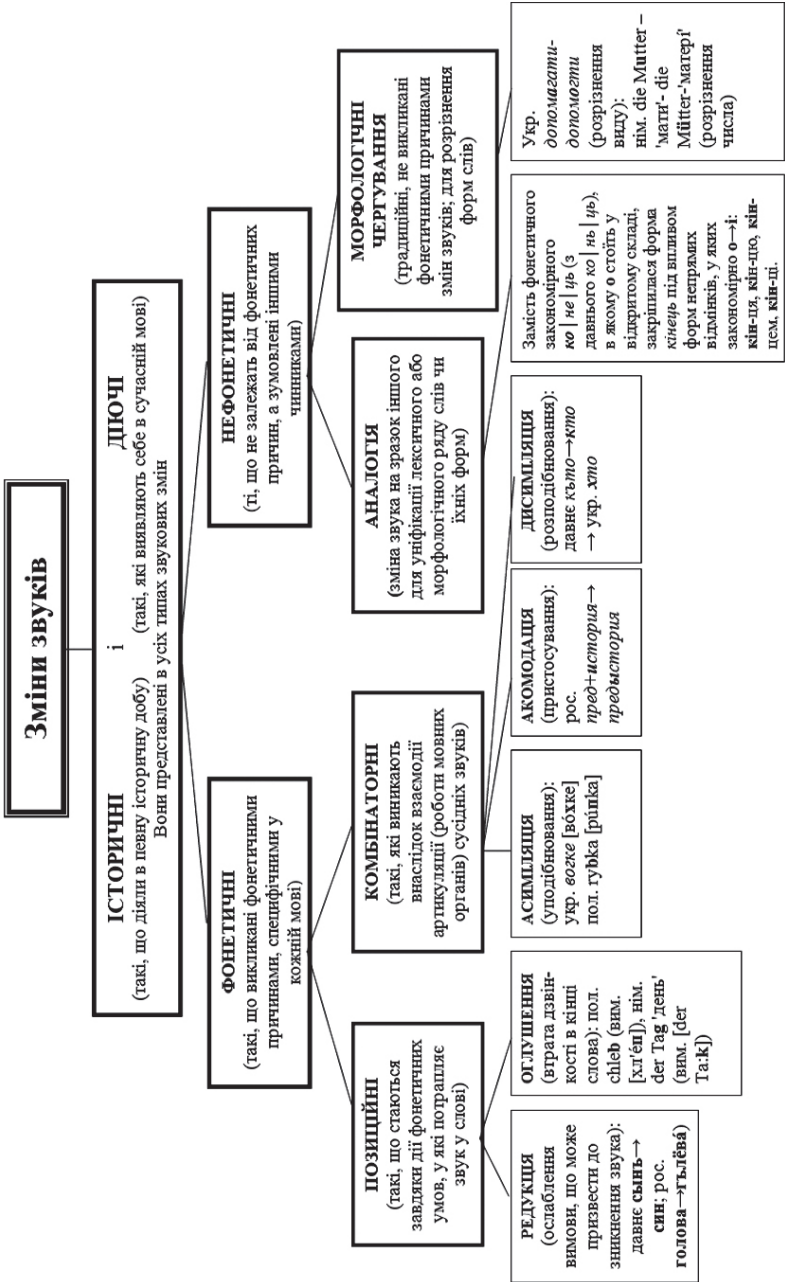

Рис. 2. Генеалогічне дерево слов'янських мов

ТИПОЛОГІЯ ЗВУКОВИХ ЗМІН

ТИПОЛОГІЯ МОРФЕМ

темою «Зміни звуків». Її доцільно покласти в основу проведення практичних занять з теми.

У складній ієрархії функціональних ознак морфем допомагають розібратися схеми типології морфем (схема 3, 4, 5), на засадах яких будується лекція і практичні заняття.

Багаторічний досвід викладання курсу «Вступ до мовознавства» дозволяє твердити, що слухове і зорове сприйняття навчального матеріалу забезпечує міцність виучуваного.

Схема 4

АФІКСИ за розташуванням щодо кореня

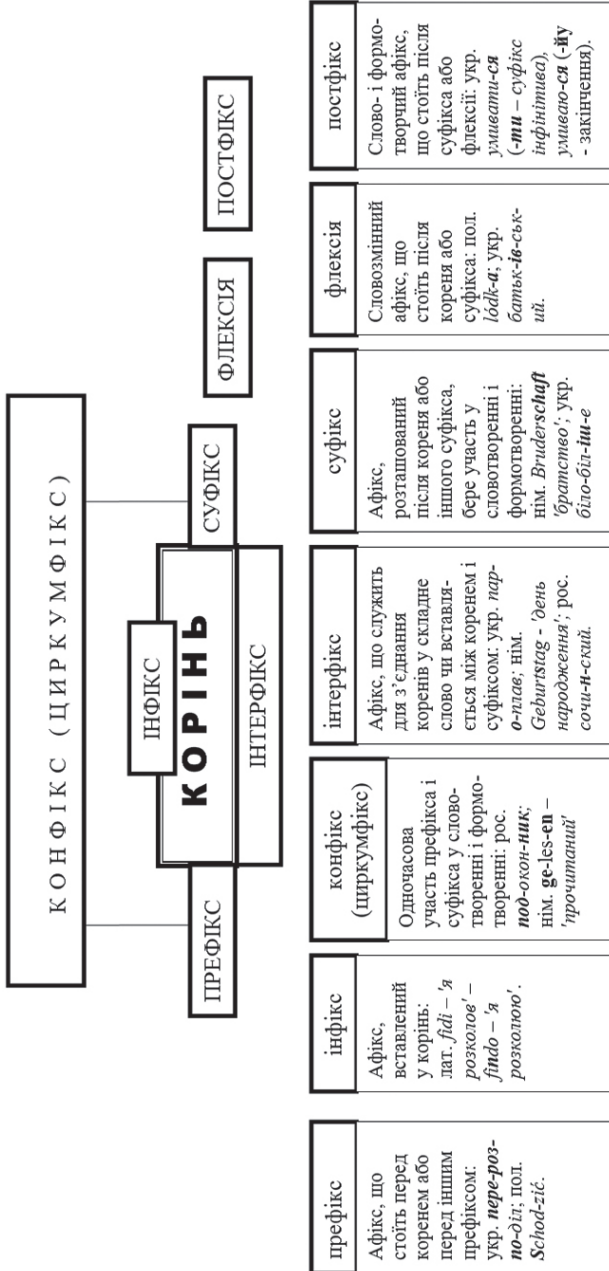
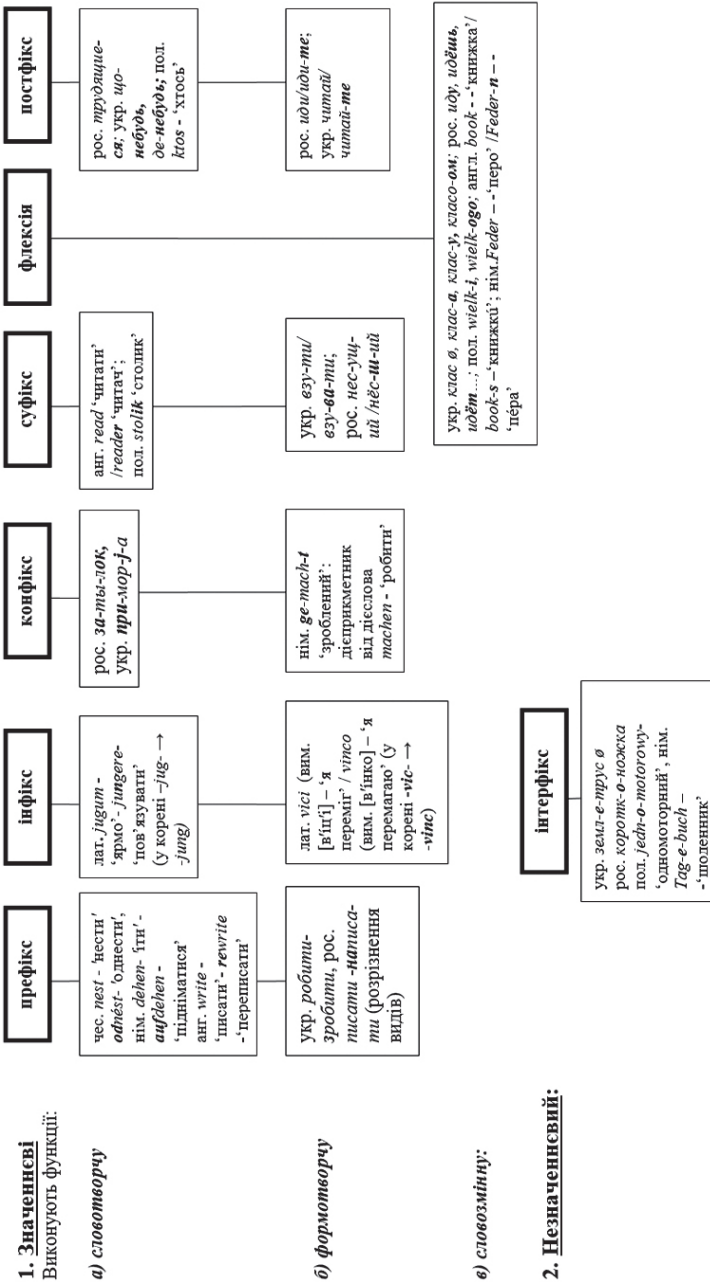

Схема 5

ГРУПУВАННЯ АФІКСІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ І ФУНКЦІЄЮ

1. Значеннєві
Виконують функції:

а) словотворчу

б) формотворчу

в) словозміну:

2. Незначеннєві: